

L'ocultació de la qüestió del gènere en les estadístiques sobre pobresa*

Francesc Valls Fonayet i Àngel Belzunegui Eraso
Càtedra d'Inclusió Social. Universitat Rovira i Virgili

Paraules clau: pobresa, desigualtat, gènere

Aquest treball ofereix una lectura dels principals resultats sobre pobresa a Catalunya en homes i en dones. D'entrada, constatem que les dones presenten uns pitjors registres de pobresa que els homes malgrat que no són equiparables als nivells de desigualtat que trobem en altres indicadors, com l'accés al mercat laboral o a la protecció social. Alertem que les estadístiques oficials sobre pobresa són cegues a la qüestió del gènere perquè dilueixen les condicions de vida dels membres de la llar en una única mesura: la renda conjunta. Finalment mostrem els resultats, en homes i en dones, en assumir una proposta metodològica alternativa que deixa d'estar basada en la renda conjunta de la llar, per centrar-se en els ingressos individuals. Aquesta alternativa evidencia la posició de dependència financera de les dones a Catalunya: gairebé la meitat disposa d'uns ingressos individuals inferiors al llindar de pobresa.

1. La necessitat d'una perspectiva de gènere en els estudis de pobresa¹

La pobresa és un fenomen de definició complexa en el qual intervenen una multitud de factors i que pot ser analitzat des de diversos enfocaments teòrics, estretament lligats a posicions polítiques i ideològiques determinades. Cadascun d'aquests enfocaments es caracteritza per articular unes definicions pròpies del concepte i per la presa de decisions metodològiques específiques sobre quins indicadors

* Revisió a partir de les dades de Catalunya

1. Part d'aquest treball s'inclou en una línia de recerca de la Càtedra d'Inclusió Social de la Universitat Rovira i Virgili sobre la pobresa i el gènere. Alguns dels resultats inclosos aquí han estat incorporats en dues obres col·lectives recents: el VII Informe FOESSA sobre exclusió i desenvolupament social a Espanya (Valls i Belzunegui, 2014) i el número sobre Exclusió social i gènere a l'àmbit local editat per l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (Valls, 2016).

cal utilitzar. Per tant, una primera alerta que cal posar sobre la taula és que les definicions sobre la pobresa, les metodologies i els indicadors utilitzats, així com les polítiques que deriven d'aquesta construcció del fenomen, no són neutrals (Tortosa, 2001, 2002, 2009; De la Cal, 2009).

Aquest treball considera necessària la incorporació de la perspectiva de gènere en els estudis sobre la pobresa. Afegir aquesta perspectiva no vol dir simplement constatar que les estadístiques oficials diuen que la pobresa té una major incidència en les dones que en els homes, sinó tenir en compte quina relació s'estableix entre el gènere i el procés d'empobriment. És a dir, alertar que una part del risc de pobresa que pateixen les dones s'explica específicament pel fet de ser dones, perquè en la lluita entre gènere masculí i femení aquest darrer queda ubicat encara en major mesura en posicions de subordinació en el procés de distribució social de les oportunitats, dels rols i de les responsabilitats tant dins com fora de la llar.

Tot i la constatació que la posició d'homes i dones davant dels factors de risc és desigual (Benería, 1992; Maruani, 2007; Gálvez, 2016) i, per tant, que la pobresa i el gènere estan indistriablement relacionades, les diferències en les taxes de pobresa entre uns i altres poden no haver semblat quantitativament prou rellevants com per justificar la rellevància d'aquesta perspectiva de gènere. Com alerten Valls i Belzunegui (2014), això es deu al fet que les mesures i indicadors que reflecteixen les estadístiques oficials sobre pobresa són cegues a la qüestió del gènere perquè, entre altres limitacions que comentem a l'apartat 3, comptabilitzen els ingressos de les llars en el seu conjunt i els distribueixen equitativament entre els seus membres

sense tenir en compte sobre quins individus de la llar recauen majors quotes de poder en l'administració dels recursos generats i, en conseqüència, quins individus es situen en una posició d'autonomia i quins en situació de dependència financera.

A més, el tractament exclusivament economicista de la pobresa obvia altres aspectes socialment rellevants des del punt de vista del gènere (Maestro i Martínez, 2003). Això inclou l'accés als recursos culturals, l'autoestima, la disponibilitat de temps, d'espai, la dedicació als treballs no remunerats o la violència de gènere, entre altres. Centrar-nos en la renda de les llars fa que discriminem aquelles activitats i tasques no remunerades, que recauen majoritàriament sobre les dones. Per tant, es dóna a entendre que el problema de la pobresa, des de la perspectiva de gènere, rau en una asèptica desigualtat de rendes provinents del treball productiu o de les prestacions socials, una desigualtat que a més queda equilibrada en imputar equitativament el conjunt d'ingressos de la llar a tots els seus membres.

Per contra, entenem que cal incorporar la mirada de gènere als diversos àmbits que es van impregnant d'aquesta desigualtat, des de la major tolerància a l'atur femení (Torns, 1997) a l'impacte que la privatització de les cures està tenint en la reducció dels llocs de treball vinculats als serveis socials, ocupats en major mesura per dones i que, en la seva absència, passen a dependre també de les dones però ara de manera informal i no remunerada (Gálvez, 2016), entre altres. Rosetti (2016) reconeix que superar l'enfocament monetari facilita la incorporació de la perspectiva de gènere perquè introdueix

aspectes relacionals, socioculturals i polítics, una idea que connecta amb la tradició feminista que defensa la redistribució del poder i no només del benestar. En aquesta línia, Fraser (1996) alerta que el gènere, en tant que col·lectivitat bivalent que engloba no només una dimensió econòmica, estructura també models culturals dominants d'interpretació i valoració que privilegien l'androcentrisme. I això ens porta a enfocar la perspectiva de gènere tant en allò que passa dins de les llars com en la construcció social de la pobresa, és a dir, en els condicionants socials i culturals en què homes i dones estan socialitzats/des.

2. Desigualtats en l'accés al mercat, a la protecció social i en els rols dins de la llar

La divisió sexual del treball i l'organització social derivada d'aquesta divisió determinen una posició de subordinació de les dones respecte als homes en les tres esferes clàssiques de protecció: el mercat laboral, les prestacions socials i la llar. Aquest apartat ofereix una breu lectura dels resultats que constaten l'existència d'aquesta desigualtat.

A Catalunya, com a la majoria d'economies basades en el model social-productiu capitalista, l'accés al mercat laboral és eminentment masculí. Tot i que els homes s'han vist més perjudicats que les dones per la recessió del mercat de treball durant els darrers anys (Álvarez et al., 2013; Permanyer i Treviño, 2013), en tant que les dones ja es situaven prèviament en la cara menys amable del creixement econòmic amb índexs d'atur, d'inactivitat i d'ocupacions a temps parcial superiors, els denominats *insiders*, treballadors que estan inserits al mercat laboral o que estan més protegits davant l'atur són encara majoritàriament homes. En aquest sentit, Ayllón (2013)

calcula que l'eliminació de la discriminació salarial de gènere al mercat de treball català hauria contribuït a reduir la pobresa entre 1,5 i 2 punts percentuals l'any 2010: això signifiquen aproximadament 150.000 persones, el que també hauria beneficiat altres col·lectius com infants que viuen en llars monomarentals.

Amb dades de l'Enquesta de Població Activa (EPA), la taxa d'ocupació s'ha situat el darrer trimestre de 2016 en el 57,5% dels homes i el 47,7% de les dones. De forma permanent, aquesta taxa és superior entre els homes, tot i la caiguda ocorreguda entre l'inici de la crisi (en què gairebé assolía el 70%) fins a finals de 2012 en què va situar-se just per sobre del 50%, especialment a causa de l'augment de l'atur masculí, per tornar a recuperar-se lleugerament des de llavors. El darrer trimestre de 2016 la taxa d'atur ha estat més alta entre les dones (15,9%) que entre els homes (13,9%), una circumstància poc habitual durant bona part del període de crisi: de 2008 a 2014 va ser superior entre els homes en vint-i-sis dels vint-i-vuit trimestres. Que les taxes d'ocupació i d'atur hagin estat superiors entre els homes durant aquests anys s'explica per la major orientació dels homes a l'activitat i de les dones a la inactivitat. El darrer trimestre de 2016 a Catalunya hi ha 1.359.000 de dones en situació d'inactivitat per 981.000 homes. Si n'excloem la població de 65 anys i més, per evitar l'efecte que la major esperança de vida femenina pugui tenir sobre aquest indicador, la desigualtat entre ambdós col·lectius segueix sent substancial: 609.000 dones i 415.000 homes.

La desigualtat de gènere també es reproduïx en l'accés a les prestacions socials. En el model de benestar en el qual

s'insereix Catalunya, de tipus continental mediterrani (Esping-Andersen, 1990) el dret d'accés a les prestacions i la quantitat percebuda estan en bona mesura determinades pel temps de vinculació laboral prèvia i per la quantitat de les cotitzacions satisfetes. Per tant, els homes tornen a ser beneficiaris de més i més quantioses prestacions socials. Les dades de l'Enquesta de condicions de vida (ECV)² apunten que el 2015 rebien algun tipus de prestació social el 40,6% dels homes i el 36,9% de les dones. Entre la població beneficiària d'algun tipus de prestació social, la quantitat mitjana percebuda va ser de 11.962 euros anuals per als homes i de 9.004 per a les dones.

La posició de subordinació de les dones dins del mercat laboral i en l'accés a la protecció social impacta en la capacitat de generació de renda. La mitjana dels ingressos individuals (això inclou, des de les rendes procedents del treball, d'activitats econòmiques i de rendiments fins a les prestacions socials) és de 17.125 euros entre els homes i de 11.375 en les dones, l'any 2015.

Tot això genera un desequilibri de poder econòmic dins de la llar, almenys en les dues dimensions següents:

En primer lloc, pel que fa a la dimensió de la renda. Tot i que entre 2009 i 2015 s'ha reduït la desigualtat, els homes segueixen sent majoritàriament la principal font d'ingressos de les llars catalanes. El 2015 el 62,7% de les

llars catalanes tenen com a principal font d'ingressos un home (66,8% el 2009), per un 37,3% en què aquesta font recau en una dona. A més, la renda percebuda per una llar en què la principal font d'ingressos és l'home és de 19.278 euros anuals per unitat de consum, mentre que en el cas de ser una dona passa a ser de 16.950, una desigualtat que possibilita que un 30,3% de les llars encapçalades per una dona declarin arribar a final de mes amb dificultats o moltes dificultats per un 27% de les encapçalades per un home. Un altre indicador incorporat a l'ECV també apunta a la desigualtat en l'apropiació dels recursos: un 25,4% de les dones assegura no poder gastar una petita quantitat de diners per a sí mateixa durant la setmana, un registre que disminueix fins el 20,8% entre els homes. Les dones també pateixen una major afectació pel que fa a la possibilitat de substituir roba deteriorada (un 5,8% declara que no pot, per un 4,2% dels homes), de reunir-se amb familiars o amistats per menjar o prendre alguna cosa alguna vegada al mes (un 6,7% i un 5,7% declaren que no s'ho poden permetre, respectivament) i d'assistir regularment a activitats d'oci com esports, cinema o concerts (18,3% i 15,6%, respectivament).

En segon lloc, s'analitza la dimensió de la disponibilitat del temps personal. Tot i que malauradament la producció de dades estadístiques sobre aquesta dimensió és cada vegada més escassa, l'Enquesta de l'ús del temps de 2011 apuntava a una masculinització del treball remunerat (els homes hi dedicaven 62 minuts diaris més, de mitjana) i de diverses activitats d'oci i d'ús dels mitjans de comunicació (46 minuts acumulats de diferència cada dia) i a una feminització de les tasques de dedicació a la llar i la família (112 minuts de major dedicació cada dia entre les dones), especialment

2. L'ECV és un tipus d'enquesta d'àmbit europeu, que s'aplica a tots els països comunitaris sota el marc del projecte EU-SILC (European Union – Statistics on Income and Living Conditions). Des del seu inici l'any 2004, la mostra a Catalunya és estadísticament significativa.

en les activitats culinàries, el manteniment de la llar, la preparació de la roba i l'atenció als infants de la llar.

Per tant, aquestes primeres dades que es basen en les circumstàncies individuals d'homes i dones apunten a l'existència d'obstacles per a que les dones puguin accedir en igual mesura que els homes als principals espais de protecció econòmica que s'articulen en les nostres societats: el mercat laboral i l'accés a prestacions socials. Això es tradueix en una pèrdua de capacitat financera i, en conseqüència, d'autonomia de les dones envers els homes, i en una encara evident desigualtat que promou la derivació de les dones cap als treballs no remunerats a la vegada que, per contra, es segueix consolidant la figura del *breadwinner* masculí.

3. Les estadístiques oficials són cegues davant la qüestió del gènere

Malgrat que aquest article no pretén oferir una definició exhaustiva del concepte de pobresa, sí que podem sintetitzar breument que, des d'una aproximació absoluta que considerava en risc de pobresa aquells individus en els quals la subsistència física estava en perill (i que es mesurava, per tant, per la carència de necessitats bàsiques com l'alimentació, la vestimenta o l'habitatge), a partir de la dècada de 1970 s'ha anat basculant progressivament cap a una definició relativa segons la qual el risc de pobresa dels individus es defineix segons les condicions de vida inherents al conjunt de la societat de pertinença. Des d'un punt de vista operatiu, tot i l'eclosió de noves aproximacions multidimensionals com les de la privació material i l'exclusió social, el concepte de pobresa segueix vigent i es focalitza en l'anàlisi de la renda monetària dels

individus, entenent que la seva disponibilitat és un mitjà per accedir als béns i serveis que proporcionen una millora del benestar.

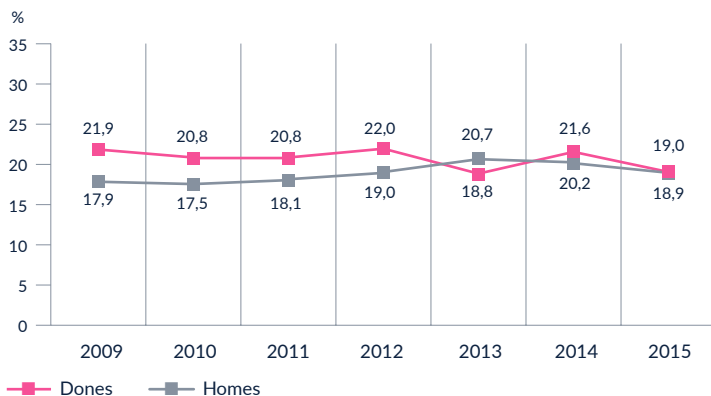
Des del canvi de segle, i mitjançant l'impuls efectuat per l'oficina estadística de la Unió Europea EUROSTAT, es defineixen com a individus en risc de pobresa aquells que viuen en llars situades per sota del llindar de pobresa, ubicat en el 60% de la renda mediana per unitat de consum del país o territori concret i que a Catalunya, el 2015, és de 9.667 euros anuals³. Aquest conjunt de decisions tècniques són rellevants a l'hora d'incorporar una perspectiva de gènere en l'estudi de la pobresa.

L'anàlisi principal sobre la pobresa consisteix en recomptar quants individus es troben per sota del llindar de pobresa i el pes que representen sobre el total de població. L'any 2015 a Catalunya hi ha 1.400.000 persones en risc de pobresa. En termes percentuals, són el 18,9% dels homes (uns 686.000, en números absoluts) i el 19% de les dones (unes 714.000) i, globalment, és el registre més baix des de 2009, any d'inici de la sèrie analitzada.

3. Les unitats de consum són les unitats de referència a l'hora de distribuir els ingressos de la llar entre el total de membres que hi viuen i serveixen per establir el llindar de pobresa. La relació entre individu i unitat de consum equivalent no és 1=1, ja que les unitats de consum tenen en compte les economies d'escala que es donen dins de les llars a mesura que augmenta el nombre de membres. A nivell tècnic s'utilitza l'escala d'equivalència modificada de l'OCDE, la més generalitzada en aquest tipus d'operació, que pondera el pes dels individus de la següent manera: la primera persona adulta equival a 1 unitat de consum, la resta de persones a partir dels 14 anys equivalen a 0,5 unitats de consum cadascuna, i cada persona menor de 14 anys equival a 0,3 unitats de consum. Per tant, mentre que en una llar individual el llindar de pobresa és de 9.667 euros anuals, en una llar formada per dues persones adultes és de 14.501.

El gràfic 1 mostra un augment de 3,2 punts percentuals en el risc de pobresa masculina entre 2010 i 2013 (màxim del 20,7% d'afectació aquest any) i un descens posterior, que ha estat intens entre 2014 i 2015, tot i que encara no serveix per igualar el registre dels primers anys analitzats. L'evolució de la pobresa femenina s'ha caracteritzat per una major estabilitat que la masculina en el període de crisi (generalment a un nivell superior) entre 2009 i 2012 i per una reducció intensa el 2015, que la posiciona gairebé tres punts per sota de la incidència registrada el 2009 (21,9%). En tot cas, apareix una primera sorpresa: tot i l'empitjorament dels principals indicadors de benestar arran de la crisi, els nivells de pobresa s'han mantingut estables o fins i tot han disminuït. Això es deu a una qüestió metodològica: el llindar de pobresa s'actualitza cada any en funció de la renda disponible de la societat i, per tant, una caiguda generalitzada de la renda d'un any a l'altre no té per què alterar la proporció d'individus que es situen per sota del llindar de pobresa⁴.

Gràfic 1. Risc de pobresa segons sexe. Catalunya (2009-2015).

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Enquesta de condicions de vida

Des d'una perspectiva de gènere, podem parlar de feminització de la pobresa si tenim en compte que en sis dels set anys el risc de pobresa és superior entre les dones. Malgrat això, cal introduir dos matisos a aquesta constatació:

a) Si bé és cert que en les mitjanes del període 2009-2015 Catalunya es situa al nivell dels països amb major desigualtat de gènere en el risc de pobresa (1,8 punts per sobre de la mitjana comunitària de 1,2), també és cert que la desigualtat entre la taxa de pobresa masculina i femenina s'ha anat reduint progressivament i, mentre que el 2009 era de 4 punts percentuals, el 2015 només és d'una dècima.

b) La desigualtat en el risc de pobresa entre homes i dones és inferior a la registrada a partir d'altres variables com, per exemple, el nivell formatiu, el lloc de naixement o la relació amb l'activitat.

En el marc de l'estratègia Europa 2020, recentment l'EUROSTAT ha presentat una nova proposta de mesura de la vulnerabilitat social anomenada Taxa de risc de pobresa o exclusió social (AROPE), que intenta anar més enllà de l'anàlisi unidimensional de la pobresa monetària incorporant dos ítems complementaris de tipus no-monetari: la baixa intensitat de treball i la privació material

4. Una solució proposada a aquesta limitació és l'ancoratge del llindar de pobresa a un punt inicial i l'avaluació de l'evolució del risc de pobresa en els anys posteriors. Tot i que no volem entrar-hi en detall, el 2015 hi ha un 20,6% d'homes i un 20,9% de dones per sota del llindar de pobresa de l'any 2009 (10.091 euros per unitat de consum), el que treu a la llum que les condicions de vida han empitjorat, però que es segueixen mantenint uns registres de pobresa similars entre homes i dones.

severa⁵. Si bé això suposa un pas endavant cap a una anàlisi multidimensional de la vulnerabilitat, des d'un punt de vista operatiu segueix quedant subordinat a les dades de pobresa monetària degut a l'elevada influència que aquest ítem té sobre els altres dos. La incidència d'aquest indicador a Catalunya també és constantment superior entre les dones (23,2% d'afectació entre els homes i 23,8% entre les dones, l'any 2015), a excepció de l'any 2013, però les diferències s'han anat reduint progressivament: de 4,8 punts entre ambdós sexes l'any 2009 a 0,6 punts el 2015. En números absoluts, les dades de l'any 2015 revelen l'existència de 893.000 dones i 845.000 homes afectats per almenys algun d'aquests indicadors.

4. Per què diem que les estadístiques oficials de mesura de la pobresa són cegues a la qüestió del gènere?

Les estadístiques oficials de mesura de la pobresa tenen diverses carències com, entre altres, l'anàlisi de la renda i no del patrimoni o del nivell de despesa en la determinació del nivell de vida, el fet de basar-se en les llars privades i excloure, per tant, la problemàtica de l'exclusió residencial, i els problemes de comparació derivats de la concepció relativa de la pobresa que possibilita, per exemple, que una mateixa llar es consideri en risc de pobresa en una societat i no en una altra.

Però també hi ha algunes carències que afecten de manera específica els resultats des del punt de vista del gènere. Enumerem aquí algunes que creiem més importants

La més evident es produeix en el mecanisme de recompte de la renda de les llars. En l'estudi de la pobresa es segueixen els següents passos operatius: a) es suma la

renda total de la llar en un any natural; b) es distribueix aquesta renda a parts iguals entre el total de membres de la llar (a través de l'equivalència en unitats de consum); c) s'estableix la renda mediana de les llars de la societat; d) es calcula el llindar de pobresa, que és el 60% de la renda mediana obtinguda al pas anterior, i e) es determina que totes les llars que es trobin per sota d'aquest llindar (i, en conseqüència, tots els membres que viuen en aquestes llars) es troben en risc de pobresa. Els passos a i b són determinants des del punt de vista del gènere perquè no contemplin la desigualtat d'accés a l'autonomia financera a causa, principalment, de la divisió sexual del treball. Les estadístiques oficials neutralitzen aquesta desigualtat i imputen a tots els membres el nivell de renda mitjà de la llar. Això tendeix a sobreestimar la posició de les dones – que, com hem vist a l'apartat 2, generalment disposen d'una menor renda – per equiparar-la a la mitjana amb els homes: se suposa que, mentre visquin en una mateixa llar, tant uns com altres disposaran dels mateixos recursos obviant que la seva generació té una incidència directa en la capacitat de controlar-los i en la distribució dels rols i del poder dins de la llar (i, per exemple, també pot incidir en altres possibles

5. L'indicador AROPE identifica els individus que estan afectats almenys per una d'aquestes tres problemàtiques: a) viure en una llar en situació de pobresa monetària, aspecte que hem vist fins ara; b) viure en una llar amb molt baixa intensitat del treball (per sota del 20% del total potencial de la llar en els membres de 18 a 59 anys), i c) patir privació material severa en almenys quatre indicadors proposats sobre nou possibles (no tenir capacitat per afrontar despeses imprevistes, no poder anar de vacances almenys una setmana a l'any; haver tingut retards en el pagament de despeses relacionades amb l'habitatge principal en els darrers 12 mesos, no poder-se permetre un àpat de carn, pollastre o peix almenys cada dos dies, no poder-se permetre disposar de rentadora, no poder-se permetre disposar de TV, no poder-se permetre disposar de telèfon, no poder-se permetre disposar d'un automòbil).

factors de desigualtat com la propietat de l'habitatge). Aquesta mateixa problemàtica també es reproduïx en la taxa AROPE, ja que tant la pobresa monetària, com la privació material severa i la baixa intensitat de treball són indicadors que es basen en el conjunt de la llar.

Per solucionar aquesta primera carència caldria poder trencar el vel metodològic que suposa abordar la llar com una unitat homogènia en termes de renda. Això passa per quantificar de manera independent els ingressos de cadascun dels membres de la llar i poder tenir en compte també la posició de cada individu respecte al risc de pobresa. En l'apartat 5 es proposa una metodologia alternativa basada en aquesta constatació. Concretament, consisteix en determinar si els ingressos individuals d'homes i dones són superiors o inferiors al llindar de pobresa per saber si, sota el supòsit d'autonomia, es trobarien en risc de pobresa o no. Una altra alternativa basada en aquesta mateixa línia consisteix en detectar quin dels individus representa la principal font d'ingressos de la llar. Com hem vist a l'apartat 2, la major part de llars catalanes estan encapçalades per un home (el 62,7%, el 2015), i el risc de pobresa també es distribueix de manera desigual en funció del gènere: el 15,1% de les llars encapçalades per un home i el 20,8% de les encapçalades per una dona es troben per sota del llindar de pobresa l'any 2015.

Una segona carència de les enquestes oficials sobre la pobresa és l'excessiva focalització en l'estudi de la renda monetària, el que exclou de l'anàlisi totes aquelles activitats o condicions que no reportin a canvi la percepció d'algun tipus de retribució. Des de la perspectiva del gènere, això converteix en prescindibles i irrellevants els

treballs que escapen de la lògica productiva-remunerada com són les tasques de cures de la llar, que recauen en major mesura en les dones i, per tant, obvia una de les principals fonts de desigualtat derivades del gènere. A més, desestima el fet que la desigual distribució del treball productiu-reproductiu entre homes i dones té conseqüències en dimensions com la disponibilitat de temps de descans, d'oci, de participació social o d'accés a oportunitats laborals. Una solució passaria per la capacitat de quantificar i imputar els costos del treball reproductiu que assumeix algun dels membres de la llar i ponderar la renda total de la llar a partir d'aquesta quantitat, ja que aquesta situació evidencia que algun dels membres de la llar (qui assumeix aquestes tasques) gaudeix d'una menor capacitat d'autonomia financera o de disponibilitat de temps respecte als membres de les llars que poden contractar els treballs reproductius. Aquest exercici resultaria relativament senzill si la unitat de mesura de la pobresa fos la despesa de les llars però és tècnicament més complex en tant que allò que es mesura són els ingressos. A més, actualment el qüestionari de l'ECV no incorpora cap mesura del temps complet de dedicació a les tasques de la llar per part dels diversos membres, cosa que complica encara més aquesta alternativa.

Una tercera carència és l'absència de variables clau des del punt de vista del gènere en els qüestionaris de l'ECV. Concretament, de variables que puguin aportar informació sobre almenys tres àmbits de desigualtat: a) els patrons de control en la distribució dels recursos i de la despesa dins de les llars i les relacions asimètriques que se'n deriven; b) la distribució de l'autonomia en l'ús del temps entre el conjunt de membres de la llar i la dedicació al treball

reproductiu, i c) la identificació de processos de violència de gènere. En el primer cas, només hi ha una variable que s'acosta de manera força escadussera a aquesta problemàtica, com és la pregunta sobre la possibilitat de disposar de diners per a un/a mateix/a (i que, com hem vist a l'apartat 2, denota una major disponibilitat entre els homes), mentre que en el segon la informació de l'ECV és insuficient i obliga a fer ús d'altres fonts d'informació com l'Enquesta de l'ús del temps que, com també hem vist a l'apartat 2, denota una major dedicació de les dones a les tasques de cures dins de la llar. En el cas de la violència de gènere, el qüestionari de l'ECV no disposa de cap ítem que permeti aproximar-nos a aquest fenomen.

Finalment, una quarta carència consisteix en la dificultat que les estadístiques oficials tenen per compaginar una perspectiva micro (què passa dins de les llars) amb una perspectiva macro (l'accés al poder en el conjunt de la societat), que identifiqui les relacions asimètriques de poder que es donen entre els membres de la llar i alhora tingui en compte els processos de discriminació pública. Aquesta darrera carència supera l'àmbit d'estudi de l'ECV (les llars privades), per la qual cosa es fa necessària la combinació amb d'altres fonts d'informació amb les problemàtiques de comparació (per qüestions de mostra, de marc territorial i temporal) que comporten aquests tipus d'anàlisis.

5. Una alternativa metodològica: les dades de pobresa sota el supòsit d'autonomia

Com hem comentat, una de les característiques metodològiques de l'estudi de la pobresa és que la unitat de mesura és la renda disponible del conjunt de la llar, sense donar importància qui dels seus membres és el

principal generador. Per aquesta decisió operativa, i tenint en compte que homes i dones tendeixen a conuiu de manera numèricament equilibrada dins de les llars, les estadístiques oficials difícilment poden oferir uns resultats de pobresa diferents per ambdós col·lectius. Això contrasta amb la constatació que l'accés real a la protecció donada per la vinculació laboral o les prestacions socials sí que demostren l'existència d'una desigualtat per raó de gènere, com s'ha apuntat a l'apartat 2.

Per tant, incorporar la perspectiva del gènere als estudis sobre pobresa també implica qüestionar els instruments metodològics que s'estan utilitzant. I les estadístiques oficials obvien que el fet de ser un individu financerament autònom o dependent té implicacions en el repartiment dels rols dins de la llar, i que aquesta divisió està fonamentada, sobretot, en el gènere.

Per superar aquest biaix metodològic, incorporem aquí els resultats obtinguts a partir d'una proposta metodològica alternativa, el supòsit d'autonomia, que determina el risc de pobresa dels individus comptabilitzant ara exclusivament els ingressos generats per sí mateixos i contemplant-los com una llar unipersonal. S'exclou d'aquesta anàlisi la població de 0 a 15 anys i aquella de major edat però que declara estar estudiant, degut al biaix que la seva dependència financera tindria sobre els resultats globals.

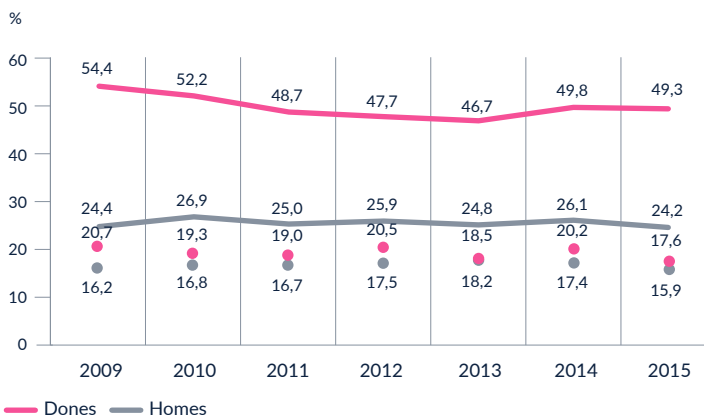
Com qualsevol altra decisió metodològica, aquesta proposta també presenta un seguit de limitacions que cal tenir en compte, com: a) s'imposa als individus una situació hipotètica i no real, que és considerar-los com una llar

individual; b) el fet de no contemplar els possibles canvis en les pautes de comportament dels individus si aquesta imposició es donés en la realitat, o c) les dificultats a l'hora de determinar si els individus mantindrien, en solitari, els ingressos que actualment rep el conjunt de la llar (com els procedents de les ajudes familiars o de rendes per lloguers d'altres propietats o d'interessos conjunts). Malgrat aquestes limitacions, entenem que és un exercici que ens permet abordar les pautes de desigualtat que es donen dins de la llar i denunciar la impossibilitat de la mesura convencional de pobresa per abordar aquesta problemàtica.

El 2015, gairebé la meitat de les dones de Catalunya majors de 15 anys i que no estan estudiant es troben en risc de pobresa (17,6%) o s'hi trobarien si visquessin amb els seus ingressos individuals i en solitari (un 31,7% addicional, per un registre final del 49,3%), un percentatge que duplica el dels homes: només un 24,2% té uns ingressos individuals inferiors al llindar de pobresa. Això suposa un augment mitjà del 52,2% en el risc de pobresa entre els homes i del 180,1% en el cas de les dones en comparació amb els resultats obtinguts segons la metodologia convencional. En el cas de les dones, el risc de pobresa segons aquesta metodologia s'havia reduït substancialment entre 2009 i 2013 (en 7,7 punts percentuals), per tornar a augmentar en els dos darrers anys. Malgrat això, el registre del 2015 es manté 5,1 punts per sota del de l'any 2009 (54,4% del col·lectiu). En els homes aquest indicador té un comportament més rígid i entre el mínim (registrar el 2015) i el màxim (registrar el 2010) només hi ha 2,7 punts de diferència.

El gràfic 3 (pàgina 75) ens permet aprofundir en l'impacte que té l'ús d'una o altra metodologia en el risc de pobresa

Gràfic 2. Risc de pobresa segons sexe, a partir del supòsit d'autonomia. Població de 16 anys i més que no està estudiant. Catalunya (2009-2015).

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Enquesta de condicions de vida

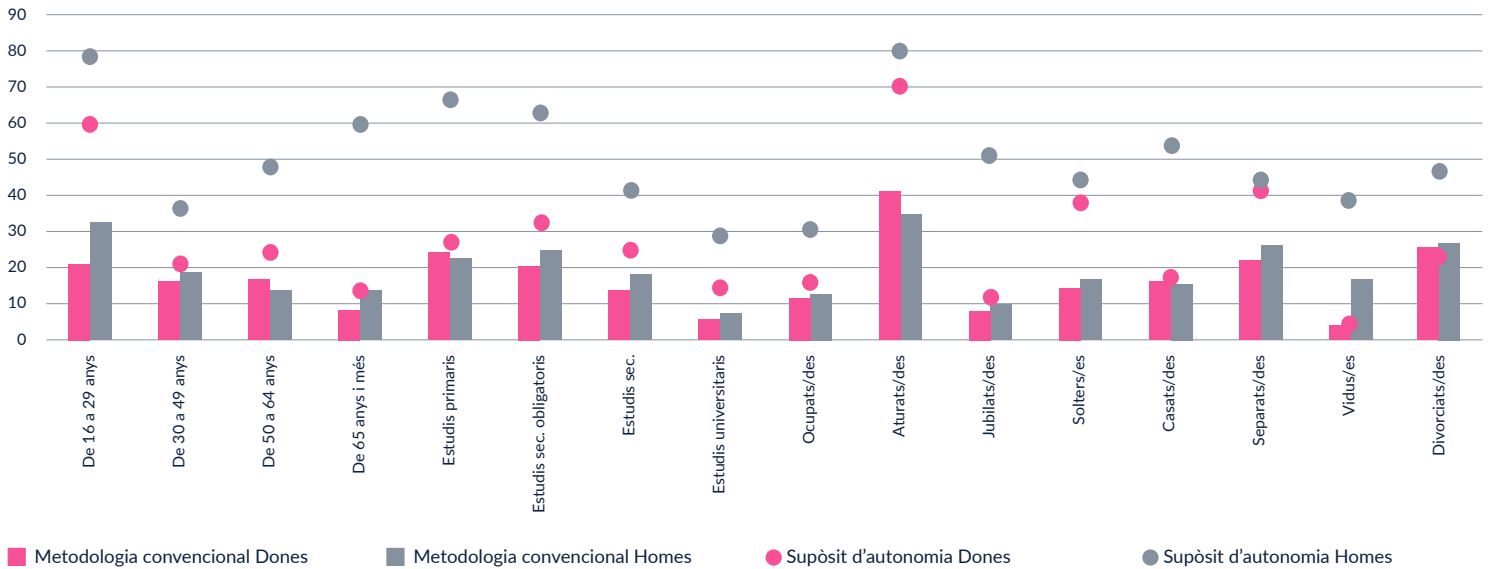
Nota: En el supòsit d'autonomia, els punts marquen els valors a partir de la metodologia convencional.

en funció dels principals perfils socials i demogràfics com són l'edat, el nivell d'estudis, la relació amb l'activitat i l'estat civil⁶.

Els càlculs basats en la metodologia convencional mostren que, a una mateixa edat, el risc de pobresa acostuma a ser superior entre les dones, excepte entre la població de 50 a 64 anys en què els homes s'han vist castigats en major mesura per l'evolució del mercat laboral. La situació és especialment rellevant en el grup

6. Hem decidit no incloure una anàlisi específica sobre el lloc de naixement o la nacionalitat a causa de les limitacions provinents de l'ECV, que només desagrega aquesta informació en tres categories: a) Estat espanyol; b) Resta de la Unió Europea (UE), i c) Resta del món. A més, en la segona categoria la mida mostral és inferior a 50 casos en homes i en dones, aspecte que limita la robustesa dels resultats des d'un punt de vista de la representativitat.

Gràfic 3. Risc de pobresa segons sexe, per determinats perfils, a partir del supòsit d'autonomia. Població de 16 anys i més que no està estudiant. Catalunya (2009-2015).

Font: Exclusió social i gènere a l'àmbit local editat per l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (Valls, 2016).

de 16 a 29 anys: l'any 2015 és el grup d'edat amb major risc de pobresa entre les dones (32,9%), aquell on més ha augmentat aquest risc de pobresa femenina (gairebé en un 40% en sis anys) i on hi ha una major diferència absoluta en el risc de pobresa en relació als homes (11,1 punts percentuals). L'aplicació del supòsit d'autonomia reforça encara més aquesta tendència i, ara sí, per tots els grups d'edat el risc de pobresa seria superior entre les dones que entre els homes, assolint els valors més elevats en el grup de 16 a 29 anys (gairebé vuit de cada deu dones d'aquest grup d'edat que no estan estudiant es trobaria en risc de pobresa amb els seus ingressos individuals) i de 65 i més (gairebé sis de cada deu). A més, mentre que

la penalització de l'autonomia sobre el risc de pobresa es localitza, en les dones, al llarg del cicle vital, en els homes queda concentrada a l'edat juvenil. És a dir, acabada la transició a la vida adulta, la metodologia convencional ofereix un patró similar pel que fa al risc de pobresa entre homes i dones, mentre que la metodologia alternativa reflecteix la situació de dependència familiar de les dones adultes i d'edat avançada, que s'aguditza a mesura que augmenta l'edat: en el grup d'individus de 65 anys i més el risc de pobresa sota el supòsit d'autonomia és 4,3 vegades superior entre les dones que entre els homes, mentre que els resultats de la metodologia convencional redueixen aquesta ràtio a un valor de 1,5.

Pel que fa al nivell d'estudis, a un major nivell formatiu li correspon un menor risc de pobresa a excepció de la població amb estudis primaris, concentrada en el grup d'edat de 65 anys i més, fet que els garanteix uns majors nivells de protecció gràcies a l'accés a les prestacions de jubilació. A més, sigui quin sigui el nivell d'estudis, el risc de pobresa femenina és superior, altra vegada amb l'excepció dels estudis primaris. L'aplicació del supòsit d'autonomia treu a la llum uns majors nivells de desigualtat entre homes i dones que els que mostren les estadístiques oficials. El risc de pobresa femenina augmentaria entre 2,5 i 3,7 vegades respecte a la metodologia convencional. La probabilitat de trobar-se per sota del llindar de pobresa amb els ingressos individuals és entre 1,7 i 2,4 vegades superior en les dones que en els homes per cada nivell formatiu quan, segons la metodologia convencional, el màxim es situava en 1,3 vegades en el cas dels estudis secundaris post-obligatoris. A tall d'exemple, mentre que la metodologia convencional apunta a un risc de pobresa similar entre homes i dones amb estudis universitaris, el percentatge de dones amb estudis universitaris que tenen uns ingressos anuals per sota del llindar de pobresa (29,5%) és superior que el dels homes que tenen, com a màxim, estudis primaris (27,5%). En aquest sentit, una part substancial de la protecció de què gaudeixen les dones amb major nivell formatiu sembla explicar-se per la seva qualificació però també pels processos d'emparellament selectiu i pels nivells d'homogàmia educativa (Cervini-Pla i Ramos, 2013).

En relació a l'activitat laboral, el fet d'estar ocupat/da redueix el risc de pobresa en relació a la situació d'atur i això ho reflecteixen tant la metodologia convencional com l'alternativa. El risc de pobresa en el primer cas es situa just

per sobre del 10% del total d'homes i de dones i es limita als casos en què la persona no ha estat ocupada tot l'any o conviu a la llar amb persones que no aporten ingressos. El supòsit d'autonomia augmenta lleugerament el registre d'homes en situació de pobresa (16,8%) i notablement el de dones: gairebé una de cada tres dones ocupades té uns ingressos inferiors al llindar de pobresa. La població aturada és la més afectada pel risc de pobresa segons la metodologia convencional, amb una incidència del 42% entre els homes i del 35,4% entre les dones. El fet que el risc de pobresa sigui superior entre els homes aturats que entre les dones aturades no s'explica per una major protecció sobre les dones sinó perquè, com que les llars encara es basen principalment en un model d'organització patriarcal, el fet que l'home es trobi en situació d'atur les penalitza més que si ho està una dona. De fet, quan tornem a calcular la incidència de la pobresa però ara ens basem en els ingressos individuals, les dones aturades tindrien una major probabilitat de trobar-se en risc de pobresa (80,7%) que els homes (71%). Pel que fa a la població jubilada, la metodologia convencional apunta a una similitud en els registres de pobresa tant per homes (8,3%) com per dones (10,8%), i que el supòsit d'autonomia gairebé no té efecte entre els homes (un 11,6% es trobaria en risc de pobresa amb els seus ingressos). En canvi, entre les dones el risc de pobresa es multiplica gairebé per cinc (51,3%).

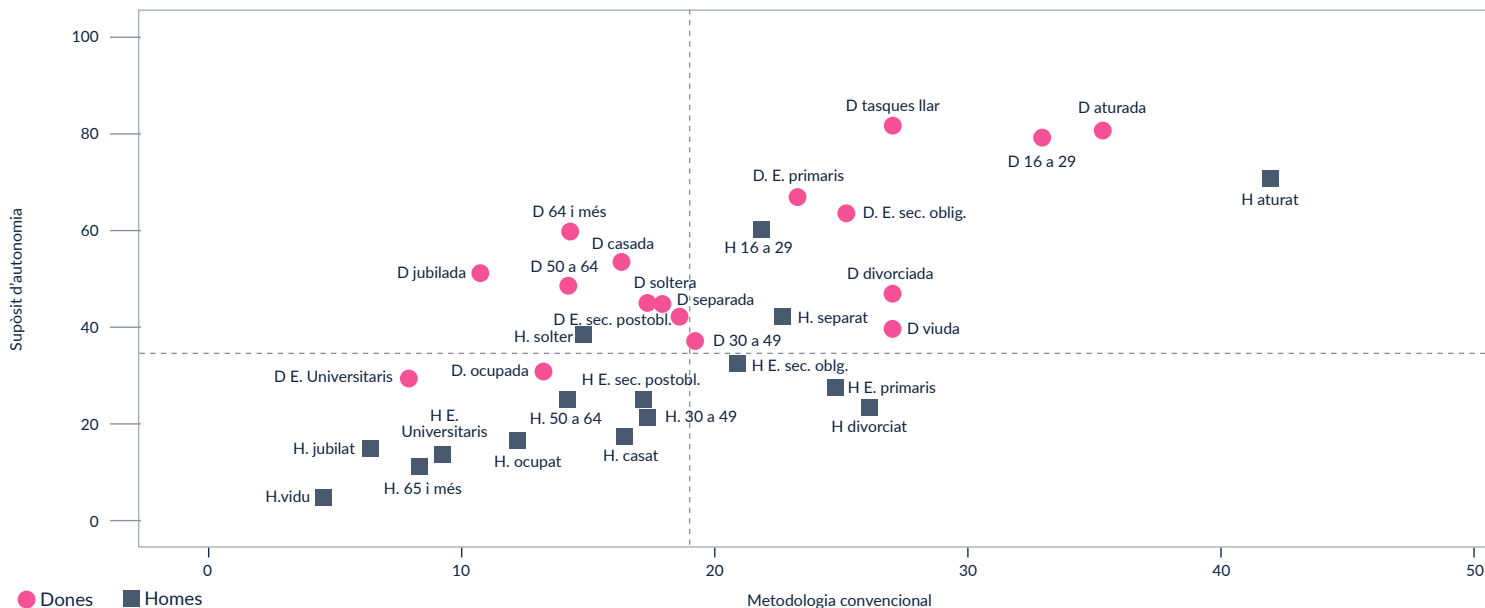
Finalment, a Catalunya més de la meitat de dones casades (53,6%) es trobaria en risc de pobresa en cas de viure en solitari, un registre que triplica el que pateixen els homes (17,5%). L'efecte de la llar en el càlcul de la pobresa es fa evident, ja que les estadístiques oficials mostren uns registres gairebé idèntics per ambdós col·lectius: el 16,4%

dels homes i el 16% de les dones es troben en risc de pobresa. En aquest sentit, el matrimoni sembla ser una institució especialment protectora en termes financers per a les dones (que redueixen a una tercera part el risc de pobresa en relació a si visquessin soles) si bé aquesta dada obvia que la protecció rebuda amaga una situació de dependència financera respecte al marit. Entre la població soltera, marcada per un component juvenil, el canvi de la metodologia convencional al supòsit d'autonomia no presenta un impacte diferencial per raó de gènere: en ambdós casos tant homes com dones patirien un augment

proporcional del risc de pobresa en cas de viure amb els propis ingressos. Les dones vídues i les divorciades també es veurien especialment afectades en cas de viure exclusivament dels seus ingressos, amb un risc de pobresa que es multiplicaria per 2,2 i 1,7, respectivament i que seria notablement superior al dels homes. Aquesta mateixa tendència no s'observa amb la mateixa intensitat entre les dones separades.

El gràfic 4 sintetitza visualment els resultats d'aquest model analític per l'any 2015, basat en Valls (2016: 87). Es

Gràfic 4. Diagrama de dispersió biespacial sobre el risc de pobresa segons la metodologia convencional i segons el supòsit d'autonomia, per sexes i diferents perfils socials i demogràfics. Catalunya (2015).

Font: Exclousió social i gènere a l'àmbit local editat per l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (Valls, 2016).

tracta d'un diagrama de dispersió biespacial amb les quatre variables sociodemogràfiques estudiades (edat, nivell d'estudis, relació amb l'activitat i estat civil) desagregades al seu torn pel sexe. L'eix horitzontal representa el risc de pobresa calculat segons la metodologia convencional i l'eix vertical sota el supòsit d'autonomia. Les línies vertical i horitzontal marquen la mitjana en ambdós casos (19 i 34,6%).

Com s'observa, nou dels perfils masculins i només dos dels femenins es situen al quadrant inferior esquerre, que és aquell amb uns registres de pobresa inferiors a la mitjana sigui quina sigui la metodologia utilitzada. Mentre que els perfils masculins d'aquest quadrant són relativament transversals, només les dones amb estudis universitaris i/o les que estan ocupades poden accedir a aquest espai de protecció. En tot cas, fins i tot tenint en compte que es tracta dels perfils més ben situats a nivell formatiu i laboral, les dones amb estudis universitaris i/o ocupades veurien augmentat el seu risc de pobresa en 3,7 vegades i en 2,4 vegades, respectivament, si tinguéssim en compte exclusivament els seus ingressos individuals (en els homes, 2,4 i 1,4 vegades).

El quadrant inferior dret és un espai específicament masculinitzat (tres dels perfils d'homes, per cap de les dones): homes amb estudis primaris, secundaris obligatoris o divorciats. Aquest perfil poblacional es caracteritza per presentar un escàs impacte en termes de pobresa en passar d'una metodologia a l'altra: són, per tant, homes amb una capacitat econòmica limitada (donat que el risc de pobresa és superior a la mitjana) però amb autonomia econòmica, que els permetria amortir bona part de l'impacte que genera el supòsit d'autonomia.

El dos quadrants superiors estan clarament feminitzats. L'esquerre, amb set perfils femenins i només un de masculí. S'hi identifica l'existència d'un risc de pobresa relativament baix (inferior a la mitjana, segons la metodologia convencional), però que augmentaria substancialment si comptabilitzèssim exclusivament els ingressos individuals. Es pot definir, per tant, com un espai de pobresa latent marcat per l'absència d'autonomia financera dels seus membres, que depenen de la protecció que obtenen pels ingressos d'altres membres de la llar. S'hi engloben dones casades, de 50 a 64 anys o de 65 i més, jubilades i dones amb estudis secundaris post-obligatoris. En aquest espai hi trobem, a més, dones solteres i separades: mentre que en el primer cas són sobretot noies que viuen i depenen de la llar d'origen, en el segon es tracta, majoritàriament, de dones separades que, o viuen soles, o s'han ajuntat amb algun altre adult.

Finalment, el quadrant superior dret torna a estar clarament feminitzat (vuit perfils de dones i tres d'homes) i, com hem dit, es caracteritza per un risc de pobresa superior a la mitjana sigui quina sigui la metodologia d'anàlisi, de manera que el podem definir com un espai de vulnerabilitat social explícita al qual hi pertanyen homes joves, aturats o separats, i un heterogeni perfil de dones pel que fa a la relació amb l'activitat (aturades o dedicades a les tasques de la llar), a l'edat (de 16 a 49 anys), formació (estudis primaris o secundaris obligatoris) i estat civil (divorciades i vídues).

6. Conclusions

Aquest treball ha abordat el fenomen de la pobresa intentant incorporar una perspectiva de gènere. En primer lloc, s'ha constatat que els registres de pobresa provinents

de les estadístiques oficials mostren una escassa desigualtat entre homes i dones si els comparem amb els provinents amb altres indicadors com la relació amb el mercat laboral, l'accés a les prestacions socials o la disponibilitat de temps. El 2015, el 18,9% dels homes i el 19% de les dones es situen per sota del llindar de pobresa a Catalunya.

Però la incorporació de la perspectiva de gènere als estudis de pobresa s'ha de sustentar no només en la denúncia que els registres afecten en major mesura a les dones i que això és fruit d'un model d'organització social basat en el patriarcat que privilegia els àmbits i estatus relacionats dominats pels homes i discrimina els dominats per les dones. També ha d'alertar de la ceguera de les estadístiques oficials sobre pobresa davant la qüestió del gènere a causa del conjunt de decisions tècniques i metodològiques que tendeixen a amortir la desigualtat que es dona entre homes i dones dins de les llars. Hem alertat de diversos dèficits que aquestes decisions tenen des del punt de vista del gènere, des de l'homogeneïtzació de la capacitat financera dels seus membres a l'absència de valoració de les tasques que escapen a la lògica del treball productiu-remunerat fins a la inexistència en els qüestionaris d'indicadors clau en relació a la desigualtat de gènere.

Finalment, hem fet una proposta de mesura alternativa de la pobresa que es basa en el supòsit d'autonomia i que pretén determinar quins individus disposen d'ingressos superiors o inferiors al llindar de pobresa. El 2015, el 49,3% de les dones i el 24,2% dels homes majors de 15 anys i que no estudien tenen uns ingressos individuals inferiors al llindar de pobresa. Això significa que una part de la població depèn de les rendes obtingudes per altres membres de la llar per

escapar de la pobresa. I que la major part d'aquesta població és femenina. Pels homes, la possibilitat d'orientar temps i esforç a l'activitat productiva-remunerada els permet generar i controlar la major part dels recursos monetaris produïts a la llar, el que es tradueix en una situació asimètrica pel que fa a la disposició de poder i autonomia dins de la llar i que condemna les dones a treballar més hores al dia i a fer-ho en treballs menys reconeguts socialment, –com el treball reproductiu-no remunerat–, i a tenir un menor poder de decisió sobre les pròpies vides.

En definitiva, entenem que incorporar la perspectiva de gènere en els estudis de pobresa implica tenir presents els condicionants estructurals que fan que una part substancial de la vulnerabilitat femenina s'expliqui per l'estatus associat a allò femení tant dins com fora de les llars i alertar que una part d'aquesta distribució desigual de la vulnerabilitat no està sent explicada pels indicadors i metodologies oficials.

Bibliografia

Álvarez, Carlos.; Davia, María Ángeles i Legazpe, Núria. "Impacto laboral de la crisis económica: privación de empleo y precariedad". Papeles de Economía Española, núm. 135 (2013), pp. 83-98.

Ayllón, Sara. "Discriminación salarial de género y pobreza en Cataluña". Revista de Economía Aplicada, núm. 62 (2013), pp. 37-60.

Benería, Lourdes. "Accounting for women's Work: the Progress of Two Decades". World Development, núm. 20(1) (1992), pp. 63-95.

Cervini-Pla, María; Ramos, Xavier. "Movilidad intergeneracional y emparejamiento selectivo en España". Papeles de Economía Española, núm. 135 (2013), pp. 217-229.

De la Cal, Maria Luz. “Avances metodológicos para el análisis y la comprensión de la desventaja social femenina”. *Revista Internacional de Organizaciones*, núm. 3 (2009), pp. 29-47.

Esping-Andersen, Gösta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press i Princeton: Princeton University Press, 1990.

Fraser, Nancy. “Redistribución y reconocimiento: hacia una visión integrada de justicia del género”. *Revista Internacional de Filosofía Política*, núm. 8(8) (1996), pp. 18-40.

Gálvez, Lina. “La post-crisis de la austeridad. Género y exclusión social”. A De la Fuente, Maria (coord.). *Exclusió social i gènere a l'àmbit local. Transversalitat, interseccionalitat i empoderament*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2016.

Maruani, Margaret. “Tiempo, trabajo y género”. A Prieto, Carlos (ed.), *Trabajo, género y tiempo social*. Barcelona: Hacer, 2007.

Permanyer, Iñaki; Treviño, Rocío. “El impacto de la crisis sobre los niveles de renta y el mercado de trabajo según género y tipología familiar”, *Papeles de Economía Española*, núm. 135 (2013), pp. 119-137.

Rosetti, Natalia. “El concepte d'exclusió social: enfocaments, perspectiva de gènere i polítiques d'inclusió”. A De la Fuente, Maria (coord.). *Exclusió social i gènere a l'àmbit local. Transversalitat, interseccionalitat i empoderament*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2016.

Tortosa, José María. *Pobreza y perspectiva de genero*. Barcelona: Icaria, 2001.

Tortosa, José María (coord.). *Mujeres pobres, indicadores de empobrecimiento en la España de hoy*. Madrid: Fundación Foessa, 2002.

Tortosa, José María. “Feminización de la pobreza y perspectiva de género”. *Revista Internacional de Organizaciones*, núm. 3 (2009), pp. 71-89.

Valls, Francesc. “Cartografia de la feminització de la pobresa a Catalunya”. A De la Fuente, Maria (coord.). *Exclusió social i gènere a l'àmbit local. Transversalitat, interseccionalitat i empoderament*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2016.

Valls, Francesc; Belzunegui, A. “La pobreza en España desde una perspectiva de género”. A Foessa, VII Informe sobre exclusión y desarrollo social en España 2014. Madrid: FOESSA, 2014.